

SAMİ PAŞAZADE SEZAYİ'NİN BİTMEMİŞ BİR ROMAN MÜSVEDESİ : KONAK

GÜLER GÜVEN

Edebiyat tarihimizde özellikle *Sergüzeşt* (1888) adlı romanı ve *Küçük Şeyler* (1891) adlı küçük hikâye kitabı ile tanınan Sami Paşazade Sezai (1859-1936), hayatının son devresinde 1934-1935 yıllarında, *Konak* adını vermeyi düşündüğü¹ ikinci bir roman yazmaya başlamıştır. Tamamlayamadığı bu romandan ancak otuz iki sayfalık ve şimdiye kadar yayımlanmamış bir müsvedde elde bulunmaktadır. Yazarın yeğeni Samiye Bilhan Hanımefendi'nin incelenmek üzere geçici olarak vermek lûtfunda bulunduğu bu romana ait üç müsvedde defteri ile S. Sezai'nin evraki arasındaki yayımlanmamış bazı mektupların asılları, halen S. Bilhan'dadır.

Konak romanı ile ilgili üç ayrı müsvedde defterinde yazar, bazı değişiklikler yaparak aynı metin üzerinde işlemiştir. Bu defterlerden birincisindeki² ilk müsveddenin baş kısmı ile yazarın 1928 de *Yeni Kitap* (sayı 10) dergisinde yayımlanan *Eski Bir Mektep* adlı hikâyesi arasındaki büyük benzerlik dikkati çekiyor. İkinci defter³, metin üzerinde yapılan değişikliklerle hikâyeden romana giden defterdir. Bu iki müsveddenin son şekli olması gereken ve daha temiz, uzun metni taşıyan üçüncü defter⁴ ise en önemlisidir. Burada, öteki defterlerin hiç birinde bulunmayan *Boyun Atkısı* adlı üç sayfalık bir yazıdan sonra ara verilmiş ve diğer defterdeki ortak metne geçilmiştir. *Boyun Atkısı* adlı parça için iki ihtimal düşünülebilir : Bu, ya bitmemiş, yeni bir hikâyenin müsveddesi olabilir, veya bu par-

1 bk. Halit Fahri Ozansoy, Sami Paşazade Sezai de Öldü, *uyanusı* (Servet-i Fünûn) LXXIX/XV, 2071/386, 30 Nisan 1936.

2 İçinde, *Bir Hayal, Sihirli Bir Dükkân* hikâyeleri ile *Elhamra* adlı yazının da müsveddeleri bulunan defter. (Bu yazıların üçü de *Yeni Kitap*, sayı 6-8, 1927 de yayımlanmıştır.)

3 Süleyman Nazif'in ölümü üzerine bir yazı ile İbn-ül Emin Mahmut Kemal'e, Süleyman Nazif'e, Dr. Rıza Nur'a yazılan mektupların müsveddeleri de bulunan defter.

4 *Boyun Atkısı* adlı bir yazı ile otuz iki sayfalık roman metninin bulunduğu ince, uzun, çizgili defter.

ça ile yazar *Konak* romanına yeni bir başlangıç yapmayı düşünmüş, sonra vazgeçip yarım bırakmış olabilir. Muhtevaların özü arasındaki yakınlık ikinci ihtimali daha kuvvetli kılmakla birlikte S. Sezayi'nin bu son yıllarda yazdığı hikâyelerin genel karakterinin *Konak* romanına yakınlığı düşünülürse ilk ihtimal de söz konusu olabilir.

Ana çizgileriyle belirtilecek olursa bu tamamlanamayan eserin her şeyden önce yazarın otobiyografisine ve sosyal çevresine dayanan bir hatıra malzemesiyle örüldüğü görülür. Aslında *Sergüzeşt* ile *Konak* biraz farklı açılardan aynı devre bakıştır: Tanzimat sonrasının sosyal hayatı, her ikisinde de bir Paşa Konağı'nın mihverî etrafında, birinde *-Sergüzeşt te-*, devrin içinden ve istibdadın doğurduğu manevî bir ezilişle; diğerinde ise bir zaman perdesi arkasından ve o devrin yaşayışına duyulduğu sezilen bir özlemlerle akseder.

Bu roman taslağına, Yüksek Kaldırım'daki bir konağın genç paşazadesi Süleyman Bey'in Davud Paşa Rüşdiyesi'ndeki tahsil hayatı ile başlanır. Dolayısıyla bu rüşdiyedeki dersleri, eğitim ve öğretim sistemini tanırız. Daha sonra, Konak'taki ramazan geceleri, haremlik ve selâmlıktaki eğlenceler, toplantılar; Ramazan ayı ile ilgili geleneklerin tasvirine geçilir. Süleyman Bey'le arkadaşları, Gedikpaşa tiyatrosunda Rezaizade Ekrem'in *Vuslat*'ını seyretmeye çıkar ve yepyeni duygularla konağa dönerken, konaktaki teravih namazları, gece sohbetleri, haremdeki hayat ve tipler, selâmlıktaki hizmetkârların iftar sohbetleri, konağın sahibi ve devrin Dahiliye Vekili Mustafa Paşa ile onun misafiri Hariciye Vekili'nin siyasî konuşmaları, bilim ve din taraflısı hocaların tartışmaları ve bu kişilerden bazılarının karakteri geniş ya da dar çizgilerle verilir.

Denilebilir ki Sezayi, sosyal ve siyasî düzenimizdeki değişmelerle ilgili düşünceleri ile duyguları arasında, belki de farkında olmadığı, çelişmelere düşer; düşünceleri ile yeni, duygularıyla eski değerlerin adamı olarak kalır. 1925'te yayımlanan *Bir Yaz Gecesi* adlı uzun hikâyede bunları uzlaştırma çabası görülür⁵. Bir örf ve âdet romanı denilebilecek *Konak*'ta ise duygu yönü ağır basar, geçmiş hayata duyulan özlem açıkça ortaya çıkar. Bununla birlikte *Sergüzeşt*'teki doğubatı ikiliği, sınıf ayırımı gibi sosyal temler burada da tekrarlandıktan ve tenkit edildikten başka, eski eğitim ve öğretim sistemindeki aksaklıklar, Osmanlı saltanatının siyasî yıkılışı sebepleri üzerinde durulur. Eğitimde, psikolojinin göz önüne alınmaması, öğretmen ile öğrenci arasındaki uzaklık, falaka, sınıf ayırımı, yalnız kibarzâdelerin falakaya çekilmeyişi; öğretimde, mektepleri bir fikir zindanına çeviren eskimiş bilgiler okutulması yerilir. Devlet idaresinde bağımsız, kendine güvenen bir dış politikanın önemi ve bu yönden Âli Paşa siyasetinin hataları belir-

5 *Servet-i Fünûn*'da tefrika edilen bu hikâye, bu uzlaştırma çabasına rağmen, sansüre uğrayarak beş tefrikadan sonra yarıda kesilmiştir. (LVIII; 1512, 1514, 1519, 1521, 1526; 1341/1925).

tilir. Cumhuriyetin kuruluşundan on iki yıl kadar sonra kaleme aldığı bu bitmemiş eserde, romanın kişileri ağzından, Türklükle, artık imparatorlukta ki diğer kavimleri düşünmeksizin ve Osmanlıcılığı bir yana bırakarak, rahatça övünen yazar, devlet idaresinde hayale yer verme ve sadece kılıca güvenme devrinin geçtiğine, *medeniyete* erişmek gerektiğine işaret eder.

Eskiye duyulan özleme gelince, bunu, büyük ölçüde, artık çöküp gitmiş bulunan konak hayatına duyulan özlem diye adlandırmak da mümkündür. Hayatının son yıllarındaki hemen bütün yazılarında Sezayi, daha çok *zamani*, *geçen zamanı* ya da *zamanın geçişini* şiddetle duymaktan ileri gelen bir ruh haliyle hep eskiye, geçmişe kayar. Başka bir deyişle, son yıllarında kendisi için bir problem olan zaman kavramı, yazılarında geçmişe duyulan özlem şeklinde belirir.

Müsveddelerin hiç birinde romana başlık konmamıştır. Bu müsveddelerin karşılaştırılarak S. Sezayi'nin çalışma tarzı, yazı tekniği, dil ve üslûpta önem verdiği noktaların tespit edilmesi ayrı bir incelemeye konu olabilir. Bu yazıda sadece, üçüncü defter esas alınarak roman müsveddelerinin metni verilecektir.

(KONAK)*

Yüksek Kaldırım mahallesinde büyük bir konağın harem dairesindeki yatak odasında, yaşlıca bir kadının hürmet ve şefkatle memlû sesi :

— Hadi kalk beyim, mektep vakti geldi. Saat ikiyi çalıyor, dedi. Bak, baş ucunuzdaki sevgili kanaryanız tan yeri ağardıktan beri ötüyor, nasıl sizi uyandırmadı? Bir tatlı uykudan uyanmak istemeyen onbeş yaşındaki Süleyman Bey :

— Rüya görürken beni uyandırdın. Şimdi kalkıyorum dadı! diye cevap verdi. Uyanan gözleri rüya görmekte devam edecek bir yaşta idi. Bina edildiği zamandan belki bir asırdan beri, ev sahipleriyle oğullarından başka bir erkek ayağı basmamış bu harem dairesindeki şu sade döşenmiş yatak odasının her tarafı hissediliyordu ki bir hanım eliyle tanzim ve tertip edilmiş, her tarafı nazik ve hafif

* Metnin aslındaki sayfa numaraları gösterilmiş ve cümle düşüklüklerini giderici eklemeler parantez içinde eklenmiştir. Metindeki 25 ve 26 ncı sayfaları S. Sezayi, yanlışlıkla ikişer kere numaralamıştır. Romanın baş kişisi Süleyman Bey'in adı da, ikinci defa numaralanmış olan 26 ncı sayfada sonra Selim Bey olarak yazılmıştır. Bu iki yanlışın aynı sayfalara rastlaması, yazarın bu kısımda — Süleyman Bey'in adını unutacak kadar bir süre — çalışmasına ara vermiş olduğunu ifade eder.

surette muattar idi. Yerde yayılmış ekser vakit pamukları atılı üç geniş şilteli alçak bir karyola kadar yüksek bir yatak, ince ve müteaddit yastıklar üzerinde hab-ı hayale dalan genç başı okşar bir elle konulmuş; çarşafalarda, yorganlarda hususî bir itina, baş ucunda hattatane yazılmış Âyet-i kerimeyi muhtevi levhada büyük bir tevekkül ve rikkat görünüyordu². Bütün cariyeler hattâ hanımemendiler sabahleyin namaz vakti uyanmış, yataklarından çıkmış oldukları halde konak yine sükût içinde idi. Aşağı katta iş görenler sessiz, yukarı katta dolaşanların ayak sesleri sofaların, odaların zeminine döşenmiş büyük tüylü halıların içinde kayboluyordu.

Bütün şehirde olduğu gibi konaklarda da geç yatmak hele geç uyanmak iyi bir nazarla görülmezdi. O zaman bizde hayatın mücadelesi yoktu. Bâhusus zamanın ilcaatına karşı bir set olarak büyük, yüksek duvarlar arasında uyuyan harem dairesi sulh ve sükûnet içinde mütehayyil ve mütevekkil bir ömr-i âsudeğî geçiriyordu. Ekseriyet-i azimesi okumak yazmak bilmeyen ve hakikî mektepler olmayan öyle bir zamanda herkes indinde mektep bir mabet gibi kudsî idi.

Süleyman Bey'in mektebe gitmek için davranmakta isticâl göstermediğini gören dadı Dihnüvaz Kalfa mektebe gitmekte bu isteksiz beye, pek nazladığı hatırını kırmayarak kalkıp gitmesini ihtar için sözlerini arayarak söylüyordu.

— Lalanız bilirsiniz ya, sabırsızdır. Beşir Ağa ile hareme³ haber göndermiş. Mektebe gidecek saat geldi, geçiyor demiş. Ah beyim bu saat ne çabuk gelir. Hele hiç durmaz, geçer, geçer. Ben de geçmiş bir saat değil miyim? Bak şu beyazlanmış saçıma! Mektep vakti geçiyor beyim.

— Ooo, dadı bu sabah neler söylüyorsun. Mektebe gitmeğe hacet yok. Senden öğrenmeli.

— Geçen gün Paşa babanız söylüyordu. Yaş da bir mekteptir, gördüğünü anlayarak, öğrenerek geçenler için diyordu. Benim gibi kalın kafalı cahiller için değil.

Bu aralık elinde bir kahvaltı tepsisiyle odadan içeri giren bir küçük halayığa dadı diyordu ki :

— Kız niçin bu kadar geç kalktın. Hadi çabuk tepsiyi koy, kandili, mumu dışarı çıkar, seni tembel! Bu sözler daha ziyâde Süleyman Bey içindi.

Şimdi Süleyman Bey yatağından kalkmış, İstanbul'daki büyük konaklarda istimali yeni kabul olunmuş bir soba odayı ısıtmağa, zihninde yabancı, serair içinde bir hayal-i dūrâdūr henüz tutuşmağa başlamışken giyiniyordu. Hamil olduğu yazı edavatiyle, zaman-ı icadında giyilen elbiseler için kolaylıkla cebe veya bele sarılan mütenevvi kumaştan⁴, en adi yünle en alâ şaldan kuşakların arasına konur bir küçük yazıhane olan diviti ki içinde yontulmuş kalemler, sade ve renkli kurşun kalem, ince, güzel bir kalemtraş, likası, mürekkebi dün gecedan hazırlanmış hokka vardı. Bunlarla ders kitaplarını yerleştirdiği çantasını dışarda bekleyen lala eline alarak sokağa çıktılar. Dadının telâşına rağmen vakit daha erken-

di. İstanbul'un bu mahalleleri yeni uyanıyordu. Gök alçalmış, sisler içinde yağan yağmur, ıslanmış siyah noktalar gibi göz önünde titreyen ta uzaktaki mahalleleri, karakalem bir resimdeki hutut gibi siliyor, kapısı yarı açılmış bir ev geçenlere bakıyor, kepenkleri kaldırılmakta olan bir attar dükkânı ümit ile geceden sabaha çıkıyor, biraz ötede pencereleri silinmekte olan bir kahvehane gözlerini oğuşturuyordu. Dükkânın önünden geçtikleri attar :

— Lala, Allah bağışlasın, küçük bey için gel bir nazar boncuğu al da fesinin içine dikelim! diyor, lala böyle şeylerin konakça yasak olduğunu söylediği zaman: öyle ise çöre otu al da cebine koy, Allah kötü nazarlardan esirgesin cevabını veriyordu⁵.

Şüphe yok ki attarın bu sözünde fikr-i menfaat vardı. Her ne olursa olsun yanı başındaki büyük konaktakileri de iktidarının derecesinde memnun etmek isterdi. Fakat o zaman şarkta bâhusus milletin böyle sade ruhlarında herşey yalnız menfaatten ibaret değildi. Her mahlûkun mücehhez olması lüzumunu, bu çocuğun ileride gireceği hayat mücadelesinde uğrayacağı garaz ve haset hücumlarına karşı müdafaa esbabını şübhe-i endişesini idrakinin hududu, nazar boncuğu ile çöre otunda buluyordu. İnsanlar ilim, hakikat yolunda yürüyemeyince vehme, hayale, maneviyata sapar.

Bu mahalleler kani, mütevekkil hayatlarının ihtiyaçlarını istihsal için her günkü çalışmalarına ağır, vakur hareketleriyle başlayarak salepçiler nöbetle hemen her evin kapısına vuruyor, çarşılar işlerine, bedestenliler abanî sarıklar başlarında makamını teşrif eden şeyhülislâm vakarında namuslariyle ve Avrupalıları takdire mecbur eden sözlerindeki doğruluklarıyla dükkânlarına giriyorlardı. Şimdi biraz ötedeki kahvehanenin önünde arkası olmayan bir iskemenin üzerine oturmuş elinde büyük kahve fincanı olan bir ihtiyar adam :

— Lala, beyi mektebe mi götürüyorsun? Allah zihin⁶ açıklığı versin, inşallah büyür de Paşa babası gibi devlet ve milletine hizmet eder, diyordu. Bu sözü ile bu kibar çocuğunun içinde yetiyeceği milletini yüksekte tenvir eden bir ziya olmasını kalben temenni ediyordu.

Bu müstakbel ziya ile lala, alçalmış bulutlarla sisler içinde yağan bir yağmurun karalttığı mahallelerin arasına sokuluyor ve çamurlu sokakların bozuk kaldırımları üzerinde ilerliyordu. Bu uzak mahallelerde ilerledikçe o asrın hayatından, bir başka şevk ile terakkiye şitap eden garptan uzaklaşarak mazinin zalâmına giriyorlardı. Bu mazi yolunda biraz daha ilerleyince önlerine birden çıkmış toprak renginde bir binanın önünde durdular. Mektepti. Bu mektep ilk bakışta bir zindan, terakkiyi zincirlerle bağlayarak hapis için bir zindan!... yahut bir türbe, kadim olan ulûm ve maarifin «gunûde-i hâk-i gufran» olduğu bir türbe! hissini veriyordu. Taştan kavuklu bir başa benzeyen kubbesinde yükseklerden inen ziya ve fikir kırılıyor, sık demir parmaklı pencereleriyle büyük demir kapısı terakki asrının hücumuna karşı bu mektebi müdafaa etmek için⁷ yapılmış zannını veriyor-

du. Türk çocuklarını istikbale hazırlayacak bu mektep akıntılara demir atmış bir vapur gibi sessiz, hareketsiz duruyor, hadiseler, keşifler, terakkiler dahiline hiç nüfuz etmeyerek etrafından geçip gidiyordu.

O sabah Süleyman Beyle lala mektebin bu kapısından içeri giriyorlardı. Girdikleri methalin sağ tarafında dar ve uzunca bir dehliz, talebeyi müteaddit musluklu bir çeşmenin önünden geçirerek hem «bevvab»ın hem de her şakirdin evinden getirdiği yemek için bir taahhane olan odaya îsal ederdi. Yine methalin sağ tarafının biraz ilerisinde sonradan ilâve edilmiş dört beş basamakla çıkılır tahta bir seddin önünde pencereleri dahile, kapısı dershaneye nazır Büyük Hoca'nın odası inşa edilmişti. Bu odaya her sabah erken elli ellibeş yaşında, çocukların ahval-i ruhiye ve terbiyesi için mesleği dayaktan ve istikbale intikal edecek malûmatı isaguci ile merahtan ibaret, büyük kafalı, kır sakallı, şişman, gözleri biraz çekik bir hoca efendi gelip otururdu. Dershane geniş bir kubbe altı idi. Buraya beş sınıfa taksim edilmiş mektep talebesinin yeşil boyalı sıraları dizilmişti. Mektebe yeni vasıl olmuş talebe bu sıralara diziliyor⁹, kitaplarını, kâğıtlarını koymak, almak için önlerindeki kapakları üstünden açılır yazıhaneleri açıp kapıyorken hasıl olan gürültüler, birbirleriyle hep birden konuşurken yükselen sesler, odasının dershaneye nazır kapısından :

— Uuulan!

diye bağırarak Büyük Hoca'nın sayhasıyla birdenbire kesildi. Şimdi mektepte teneffüs eden bir mahlûk yok zannolunabilirdi. Yalnız Süleyman Bey'in içinden bir haykırmak arzusu geliyordu. Hoca'nın bu sesi, bu sesin arkasında odasının köşesine konulmuş değnekler, falakayı getirmek için hocanın yüzünde bir işaret arayan bevvap Halil Ağa'nın kaplan gibi yuvarlak, parlak gözleri genç haysiyetleri galeyandan, kibarzadeler dayaktan istisna edildiği halde yine Süleyman Bey'i isyan ettirmekten hâli kalmıyordu. Baş hoca evinden bazen maişette tesadüf olunan müşkilâtın dargın veya karı koca kavgasından hırçın bir halde geldiği zaman haklı haksız -hiç bir zamanda hiç bir sebeple bir mektep çocuğunu dövmek haklı olabilirse- otuz kırk talebenin müntakim, mütehevvir bir fevaranla ayaklarının altına değnekle vururdu. Bu ayakların altına inen değneklerin ucu istikbalin başına değiyordu.

Vakıa mektepte ahlâka değil en küçük usul-i terbiyeye muhalif hiç bir hal ve hareket vücuda gelmezdi. Hocanın dayağından başka⁹... Ne müthiş, ne elîmdir ki ahlâksızlığa, terbiyesizliğe huşunet ve vahşet mâni oluyordu. Fakat gerçek bir medeniyet ve insaniyet ister ki Roma imparatorlarının usul-i hükûmeti, bizim zaman-ı inkırazımızda zevalimizi tesrî eden kahr ü tedhiş ile değil talim ve terbiye ile muhitin tesiriyle vücuda getirilecek bir heva-yı nesimî ile talebede ahlâk ve intizam bir vicdan olsun. Bu değneklerin altında kırılan hassas, ince ruhtar sonradan insanlara karşı haşin ve âst oluyor.

Mektebin müderrisliğinde, idaresinde, hıdemat-ı adiyesinde daimî bulunan

Büyük Hoca, Küçük Hoca ve kapıcı «bevıab» idi. Farisî öğrenilmez bir kitaptan Farisî tedarik etmek için haftada iki defa zarif, çelebi, rakseder gibi yürür bir mevlevî; ileri sınıflara ilm-i heyet, kozmografya, hesap okutmak için haftada bir kere bir zabıt; sülüs, rika gibi hüsn-i hatt talimi için, haftada iki defa ketebeden hocalar gelirdi. Mektebin dahilî teşkilâtı sınıf-ı hamis, sınıf-ı rabi, sınıf-ı salis, sınıf-ı sani, sınıf-ı evvel. Tahsil beşinciden başlayarak birincide nihayet bulurdu. Dersler : Emsae, bina, avamil, izhar, maksud, isaguci. Birinci sınıfta coğrafya ile hesap¹⁰. Binasına bakılınca eskiden küçük bir cami, yahut büyük bir türbe, belki de orta bir zindan; maksad-ı tesisine, usul-i tedrisine, şekl-i ilmîsine bakılınca birinci ve ikinci asr-ı hicrîde Basra ve Kûfe mekteplerinin yanlış bir istinsahı veya fena bir iktibası olmak hatıra gelirdi. Arabî sarf ve nahv ile en ziyade iştilal eden Kûfe darülfünunu idi. Basra ulemasıyla aralarında lisana dair ekser münakaşalar, ihtilâflar zuhur ederdi. Bu Davud Paşa mekteb-i rüşdiyesi, en büyüğü on yedi yaşından ziyade olmayan bu genç Türklere yalnız o sarf ve nahvi öğretmek istiyor, bu genç fitratlar, bu tahsilden maksadı anlamıyor, hiç bir zevk duymuyor, onun için her birine tahsil denilen şey tahammül olunmaz bir ızdırıp, çekilmez bir belâ geliyordu.

Şimdi iki sınıf birden Büyük Hoca'dan isaguci dersi almak için binaya sonradan ilâve edilmiş tahta merdivenden Basra'ya Kûfe'ye doğru çıkarak yukarıki dershaneye giriyorlardı. Bu dershanenin harap bir mescitle, uzaktan uzağa bir büyük yangın yerine nâzır pencerelerinden kurşun renginde bir gündüz içeri girerek sıraların üstündeki kitapları, hocanın talebeye anlatmak için pek anlayamadığı meallere, sahifelere eğilmiş abus çehresini, tabiatın¹¹ sevkiyle açılmağa çalışan bu gençlerin zekâsını melâl verici, bir müphemiyet içinde bırakıyordu. Dershanenin ortasında ıslak bir soğukluğu kurutmağa çalışan bir mangal söniyor, hüsnü arttırır muttarit bir ahenkle saçaklardan damlayan yağmur talebenin önlerinde açılmış kitapların satırlarını siliyor gibi idi. Bu isaguci; eski Yunan medeniyetinden istifade etmek için Arap hulefasının ve onların veziri olan ve yine o hulefanın zulüm ve kahrı ile mahvedilen Bermekîlerin gayretiyle Yunancadan tercüme edilmiş kitaplardan biridir. Arap medeniyetinin en kerim kibarından ve en âlim avamillinden olan ve sonra halife Harun-ür Reşid'in haince öldürdüğü Bermekî hanedanından Yahya, Yunan hükemasının onlardan Aristo'nun âsârını tercüme ettirmek için onbeş dirhem altın maaşlarla mütercimler tayin etmişti.

Sabahtan beri gündüz uçuk rengiyle, mecalsizliğiyle, bitabî-i nekahatiyle açıp kapandıkça ah üenin eden ve her tarafından sızan rutubetlerle ağlayan dört duvarında dolaştıktan sonra mağrıpta söniyor, emsilelerin, binaların, avamillerin, isagucilerin sahifeleri nihayet bulmuş birer devir gibi kapanıyor, akıbet dersler biterek mektep azat oluyordu. Bu fikir zindanından azat olanlar kurtulmuşlara mahsus¹² bin neşe ve isticıl ile kapılardan çıkıyorken Süleyman Bey de o esnada peyda olan lalâ ile buluşarak konağa avdet ediyordu.

Sokakta yürürken Süleyman Bey : — Lala, ben sana bir şey söyleyeyim mi? Ben bu mektepte sıkılıyorum, dedi.

— Ellibeşle altmış yaşı arasında, uzun boylu, biraz çukurda canlı gözleri, mevzun(?) burnu, kır sakalı, kalın dudaklı ağzı ile bir bedevîye benzeyen bu Bağdatlı Türk lala bu söze karşı vurulduğunu hissetti. Çünkü o cahil için mektep bir mabet, mektepten istemeyerek çıkan çocuk asker kaçağı demektir.

— Nasıl, mektepten sıkılmak mı? Ben bu sözü işitmemiş olayım. Kimseler de işitmesin. Sen üç tuğlu bir vezirin oğlusun. Sen mektepte okuyacaksın, gece gündüz çalışacaksın. Allahın inayetiyle Paşa baban gibi yedi düvele karşı duracak, cevap vereceksin.

O zaman büyük dairelerde en uzak hudutlara giderek müteaddit muharebelerde bulunarak yaralanmış, ihtiyarlamış bu adamlarda ananenin, muhitin cihan-girlik zamanından tevarüs etmiş hislerin izleri zamanın eliyle silinmez surette vicdanlarına menkuş ve mâhkûk idi. Bütün o ananelerin izleri görünen sözlerinde devam ediyordu :

— Nasıl? Koca bir vezirin oğlu mektepten kaçsın¹³. Ben o zaman bu gurbet bana haram olsun der, her şeyi bırakır, bir daha gelmemek üzere memleketime dönerim.

İhtiyar gözlerinde bir iki damla yaş görüldü. Süleyman, söylediği sözün lalada bais olacağı elim tesiri bilmez değildi. Onun da bir fevaran-ı inkişafa muhtaç olan pek genç kalb ve fikri sabahtan beri çamurlarda sürünen bir gündüzün; insana melâl ve kasvet veren bir usul-i tahsilin hüznü ile mütecessir ve mütehey-yiçti.

— Lala, sen söylediğimi anlamadın. Ben okumaktan değil bu mektepten sıkılıyorum dedim. Okuttukları şeyden bir şey anlamıyorum. Sen bilmiyorsun. Okutanlarla okuyanlar ne okuduklarını ne de birbirlerini anlıyorlar. Bana öyle geliyor. Bak, konakta ağabeyimin Fransızca hocası bana da ders verirken, Avrupa'da tahsil eden Cevât Efendi ile Refî Efendi'nin ilme, tahsile dair mübaheselerini, münakaşalarını işitirken bir başka dünyada gözümü açıyor gibi oluyorum. Ah, bunlar bizim mektepteki hocaları da okutsalar.... Bir de mektepte çocukları çok dövüyorlar.

Lala gülererek :

— Beyim dayak cennetten çıkmıştır, dedi.

Şimdi tamamıyla anlayamadığı bu sözde mektepten çıkmak bahanesi gizlenmiş gibi bir korku lalayı büsbütün teskin e manî olduğu hald e yine emniyete benzer bir inşirah ile yüzü gülmeğe başladı. Fakat Süleyman Bey'in mektepte dayaktan bahsetmesinin uyandırdığı¹⁴ bir hiss-i isyan ve bir atın üstünde sonu görünmeyen çölü geçen bir bedevî güruru ile başını kaldırarak :

— Size el uzatmak kimin haddine düşmüş ki... dedi. Süleyman Bey :

— Ben onu pek iyi bilirim, fakat insan mektep arkadaşlarıyla bir vücut sa-

yılır. Onlara vurulan değneklerin acısını ben de vücudumda hissediyorum, cevabını verdi.

Şimdi ikisi de kendilerine gelen bir sükûnet içinde yürüyorlardı. Fakat mektepten sıkılmak, çocuklara dayak, Fransızca hocası bahsinin bu iyi gönüllü, saf lalaya verdiği heyecan yine sükûneti ihlâl etti.

— Beyim sen frenklerin ne kendilerine ne de sözlerine o kadar güvenme! Elbet konakta hoca çok. Fakat Paşa babanız sizi alışsın diye mektebe gönderiyor. İnsan haremde oturmakla silâhşör olmaz. Ben işittim ki buradan şehadetname aldıktan sonra asker mektebine gidecekmışsınız. Asker sözünü söyleyince Türklüğün şanı, cengâverlik hasleti gözlerinde bir kıvılcım gibi parlıyordu.

— Ah, beyimi sırmalar içinde, ordular başında memleketler fethederken göreceğim. O zaman ben, bu ihtiyar, alnım açık, başım kurşunlar arasında yükselmiş atının som sırma haşasını tutarak memleket memleket gezeceğim.

Türklük ve askerlik bahisleri haremın perverîşyab-ı terbiyeti ve validesinin¹⁵ bir eser-i rikhati olan Süleyman Bey'i de bu bedevî kadar tehyic ediyordu. Zira mülâhazalar, muhakemeler duruyor, ırk söylüyordu. Ekseriyet üzere lala fikrinde muhtî, hissinde muhıktı.

İkisi de konağın daima açık duran kapısından içeri giriyorlardı. Artık mektep bir ay için azat olmuş ramazan başlamıştı. Bu konak, az çok her ev senede bir kere ramazanda dinî bir müessese şekline tahavvül ederdi. Büyük bir pencereden Mısır'dan gelmiş âmâ bir hafız yüksek, tiz bir sesle akşam ezanı okuyor, sadâsı Fatih taraflarına doğru aksederek İstanbul'un ortasında bir sure-i feth gibi duran o ilâhî camiın yanmağa başlamış minarelerinden semaya doğru çıkıyor, sofanın ortasındaki avizelerin, odalarda yanan şamdanların ziyaları pencerelerden taşarak konağı muhat olan bahçe ile avluda o kapalı havada yıldızlı bir gece yapıyor, yukarı katta Süleyman Bey'in pederi «vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden» Mustafa Paşa, şarka mahsus nadide maden tabakları, billûr nümâyişleri içinde sofrasında ve aşağı katta kapıcının odasına kadar kurulmuş sofralarda takım takım misafirler izaz olunuyordu.

Selâmlıktan mevcudiyeti mahsûs, fakat¹⁶ örtündükleri perde-i serairde periler gibi görünmeyen harem dairesi de kendisine mahsus bir revnak ve ihtişâm içinde misafirler kabul ediyordu. Konağın bu aydaki şekil ve hali garplılar nezdinde bir manastır hayatı addolunursa da katolikliğin bir melce-i uhrevî veya dünyada ahret evi olan manastırlara verdiği mezarî bir hüzne bedel birçok noktada dinlerin en sade en müsamahakârı olan islâmiyet burâda bir id-i barî gibi tecelli ediyordu. Türk açılığının güzel sanat derecesine çıkardığı müntehap yemekler, sabahtanberi aç kalan midelere bir ziyafet veriyor, avizeler her tarafa ziyaya serpiyor, yüksek sesle Kur'an okuyan hafızların sesleri ise ulûhiyete aşına ruhlara dökülüyordu.

Paşa'nın ve diğerlerinin sofralarında ziyade konuşulmuyor, etvar ve harekât-

ta, simalarda dinî bir istiğrak âsârı gösteriliyor, yalnız ara sıra birbirinin orucundan şüpheye dair ima ve kinayelerle «şetaret-i sufiye» ibraz olunuyordu.

İftardan sonra Paşa misafirleriyle beraber büyük, etrafı geniş sedirli odasına geçtikten sonra çubuklar ikram olunuyor ve vükelâya mahsus olanların imameleri elmaslı bulunuyordu. Vükelâdan bazılarının¹⁷ dalgın ve mütehayyil nazarları, meclisin sükût-ı dini, vakarı ve çubuklarının dumanları, Osmanlı saltanatının azametine ve serair-alüd istikbaline mün'atıf ve müstağrak görünüyordu.

Haremde iftar nihayet bulmuş, bir halayık elinde bir gümüş tepsi, tepsinin üstünde kenarlarını iki eliyle tuttuğu üzeri incilerle işlenmiş mavi kadifeden bir kahve örtüsü, yanında diğer bir halayık gümüşten bir büyük «sital» içinde yine gümüşten bir kahve cezvesi tutuyor, hüsünleri endamlarıyla temayüz eden iki cariye kahve dağıtıyor. O hanımefendiler ki bazılarının taktıkları mücevherat orta halli bir ailenin maişetini daimî tayin edecek kadar kıymetli idi.

Şimdi bütün konak teravîh namazı için kıyam ediyor, İstanbul camilerinin yüzlerce minarelerinden, ufkun kenarında semâya namütenahî bir huzur ve sükûn veren hilâle yükselen müezzinlerin ezanına, konağın sofasındaki açık büyük pencereden Mısır'ın, Şam'ın hafızları cevap veriyor, konağın misafirleriyle otuzbeş kırk arasında olan itbaî cami odasına girerken Süleyman Bey'le bir iki mektep arkadaşı ve Paşa'nın imtiyazlı ağalarından birinin mahdumu Tahir Efendi Recaizade Ekrem'in *Vuslat veya -Süreksiz Sevinç-* ini temsil edecek olan Gedik Paşa'daki¹⁸ tiyatroya gitmek için hazırlanıyorlardı. Yatsı ezanı misafirlerle bütün konak halkını camilere celbederken Recaizade Ekrem'in genç ruhlara ezanı, onları mâbed-i zekâya çağırıyordu.

Yüksek Kaldırım'dan Gedik Paşa'ya gitmek için geçilmesi lâzım gelen sokaklarda havagazlarından eser yoktu. Bozuk kaldırımlı, yokuşlu inişli sokakların uzun mesafelerle köşebaşlarında içinde bir petrol lâmbası olan fenerler, bir de türbelerde yanan kandillerle mumların ışığından başka ziya yoktu. Biri karanlığı diğer hüznü arttıran ışıklar... Zararı yok. Gençler müşkilâtı, maniaları, akabeleleri uğraşarak, atlayarak geçmek gibi kolay da olsa muvaffakiyeti, her ne münasebetle olursa olsun hayatın maceralaşmasını severler.

Süleyman Bey o gece pederinden izin almadığı için üç dört arkadaş konaktan sessiz sedasız kaçarak sokağa çıktılar. Ahmet Ağa'nın oğlu Tahir Efendi bir muşamba fener ile önlerine düştü. Oldukça şiddetli bir rüzgârla yağın yağmura karşı çukurlara başarak taşları atlayarak gülüşe gülüşe yollarına devam ediyorlardı. Geceleyn tiyatroya bu suretle gitmek Süleyman Bey için bir macera addolunabilirdi¹⁹.

Tiyatroya vasil olup da locaya girdikleri zaman, sahnenin perdesi bunların önünde yeni bir ufuk gibi açılıyordu. Konakların dinî ahlâk ile şedit ve sert terbiyesi muhitinden, fikre hiç bir şey söylemeyen, hisse hiç dokunmayan rüşdiye

mekteplerinin içinden çıkıp gelen bu gençler ilk defa olarak hadisat-ı kalbiyenin karşısında bulunuyordu.

Oyunun, orta halli bir barkı gösteren sahnesinde, evin küçük beyiyle sevişen bir halayığın, bu maceradan bihaber olanlar tarafından satılıp da evi ebedî olarak terk edeceği zamanı, «bihab ü tab» uykusuz, takatsız olarak beklediği sabahı, seherin ilk şuaını temaşa eden esirin :

Rabbim, kadirsin. Ne olur dünyayı durdursan, şafak bu letafetinde, kuşlar bu nağmelerinde, ayrılık demi bu hüznünde ebedî devam etse, ben de burada şu köşede ebedî ağlasam.. sözlerini ve sessiz sessiz ağlayan esir kalbini büyük bir alâka ile dinliyorlardı.

Son perde kapandığı zaman, tessürlerini göstermemek istiyorlar fakat demin sahnede için için ağlayan kalbin, bu genç simalardan bazısının üzerinde peyda olan bir iki damla yaşı gizlenecek bir yer arar gibi dolaşıyordu²⁰. Bu teessür daima şen olan Tahir Efendi'nin esmer çehresinde bulutlarda bir şimşek gibi görünüp kaybolduktan sonra diyordu ki :

— Hadi kalkın vakit gecikti. Burada gördüğümüzü, duyduğumuzu yine burada bırakarak konağa dönelim. Tiyatronun önünde buldukları bir araba ile konağa döndüler.

Konağa gelip de her biri sessiz sadasız evlerine, odalarına çekildikleri zaman misafirler gitmiş yalnız Hariciye Nazırı ile Mustafa Paşa başbaşa konuşuyorlardı. Dahilde o zaman bütün saltanat şarklılara mahsus bir tevekkül, bir tasavvuf içinde uyuyor, istikbal bir rüya ve hayal şeklinde gözlere görünüp kayboluyorken hariçte devletlerin siyaseti kin gibi intikam gibi daima uyanık, daima hücumu hazır bulunuyordu. Osmanlı saltanatını vurmak ve vücudundan bir parça koparmak için ava çıkan her devlet Osmanlı kavminden birini önüne katarak ona istiklâl ve muhtariyet vaad ediyor ve o cihetle her kavim hariçteki devletlerin içeriden bir eli oluyordu.

Zahiren sükûnetle muhat olan memlekette bütün kavimler için için kayınıyordu²¹. Şark vilâyetlerinde onbeş asırdan beri medfun olan Mitridad'ın medfesinde kımıldandığını, bazı yerlerde toprakların çatladığını Ermeniler görmüş, Karadeniz sahillerinde Bizansların kaynadığını ve denizin derinliğinden korkunç sesler işitildiğini Rumlar söylüyor, Şam'da Muaviye'nin, Bağdat'ta Harun-ür Reşid'in mezarlarından kalkıp yeniden devletlerini kurmak için yeryüzüne çıkmak istediklerini, karanlık gecelerde yer altından derinden derine iniltileri işitildiğini Araplar nakil ve hikâye ediyorlardı. Yer altında hazırlanan bu zelzele-i akvam memleketi endişe-i encam ile ta esasından sarsıyordu.

Uzun boylu, uçuk renkli, iki tarafından ve çenesinin altından tarakla kabartılmış kıvr sakallı, küçük siyah gözleriyle keskin bakışlı altmış yaşındaki Dahiliye Nazırı Mustafa Paşa, Sokullu, Köprülü tarz-ı vakarında Hariciye Nazırı ile mahremane konuşuyordu.

Hariciye Nazırı elli ellibeş yaşı arasında Âli Paşa mektebinden yetişmiş ve onun siyasetinden ders almış, Mösyö Guizot'yu, شپردی (?) okumuş²² üçüncü Napoléon'un şevket ve haşmeti ve haricî siyasetinin göz kamaştırıcı parlaklığı kendisini teshir etmişti.

Dahiliye Nazırı olan Mustafa Paşa diyordu ki :

— Vakıa bir zamanlar serveti yağmadan, siyaseti katilden, tedbiri kılıçtan ibaret bir hükûmet imişiz. Bu zihniyet, bu usul-i hükûmet başımıza ne felâketler, ne musibetler getirmiş, düşünmeden istilâ için ettiğimiz muharebelerde, memleketimiz hattâ kıtalarımız istilâlara uğramış. Zafer yolunda koşarken mağlûbiyetin ne azim uçurumlarına uçmuşuz. Fakat uğradığımız bu felâketlere, kaybettiğimiz bu memleketlere, bu kıtalara mukabil elimizde bir şey kalmış: Güvenmek!... Kendine, nefesine güvenmek. Bu milletin en büyük felâketlerden sonra davranması, en büyük mağlûbiyetlerden sonra yine ayağa kalkması, hattâ bir zamanlar cihan-gir olması hep bu sayededir. Fakat çok yazık ki biz bunu kaybediyoruz. Şimdi kendimize değil Avrupa'nın büyük devletlerine güveniyoruz:.. Bu koca saltanatın idaresinin siyasetinin mihverî İstanbul'da değil Paris'de, Londra'da, Viyana'da. İngiltere vicdanımız, Fransa müfekkiremiz, Viyana ümidimiz!.. Ecdadımız bu milleti böyle idare etmiyorlardı²³.

Âli Paşa mektebinden yetişmiş olan Hariciye Nazırı azm ü cezme karşı dudaklarından eksik olmayan müstehzi bir tebessümle cevap veriyordu :

— Onlar geçmiş, geçmiş, geçmiş zamanlar! Milletler devirlerin, asırların icabına göre idare edilir.

— Milletler zamanla geçmez, zaman onların etrafından geçer. Onların ruhunda kalbinde hiç geçmeyen bazı şeyler vardır ki o sayede beka bulurlar. Milletler dediğiniz gibi daima devirlerin icabına göre idare edilmez. Çünkü bazen devirleri onlar yapar.

— Bu lisan Birinci Süleyman vezayirine yakışır.

— Bence Türk milletinin vezirine daha ziyade yakışır.

— Evet milletler belki dediğiniz şeylerle idare olunur, yalnız hayal ile idare olunmaz. Hiç düşünmeden, karşımızdakileri hiç hesaba katmadan kılıcı çekip hücum etmenin neticelerini gördük. Bu medeniyet devrinde kılıca güvenmekle yaşanmaz.

— Bu medeniyet devrinde kılıçtan başka bilmem neye güvenilir?

— İhtilâli teskin için Girit'e giden sadrazam Âli Paşa'nın Bab-ı Âli'ye gönderdiği lâyiha bizlere bir ders, bir düsturdur. Malûm-ı devletinizdir. Hal-i ihtilâlde bulunan ahalinin²⁴ halini, fikrini anlamak için büyük devletler tarafından Girit'e bir teftiş heyeti göndermek için elçilerin tazyiki altında kalan Bab-ı Âli, padişahın iradesiyle Âli Paşa'nın reyini soruyor, bir çare istiyor. Hülâsaten söylüyorum. Âli Paşa Girit'e böyle bir heyet gelirse bütün hıristiyan ahali bir ferdi müstesna olmak üzere Girit'in Yunan'a ilhakını isteyeceklerdir. Mesele yalnız Girit'te kalma-

yacak, bütün Adalar'a bütün Rumeli'ye de sirayet ederek ordaki kavimler de ayrılmak, müstakil olmak için ayaklanacaklardır. Şimdi ise Avrupa'da muhafazakârlık değil, ihtilâl usulü hâkimdir. Bugün bize hayırhah görünen yalnız İngiltere ile Avusturya devletidir. Onlara da güvenilemez.

— Peki buna ne çare gösteriyor?

— Çare olarak diyor ki : Akdeniz adalarında Rumeli'nde hristiyan kavimler için Avrupalıların bütün talep ettiklerini biz onlardan evvel verelim. O kadar verelim ki artık Avrupalıların bizden isteyecekleri hiç bir şey kalmasın²⁵.

— Âli Paşa'nın zekâsı, iktidarı, istikbali gören keskin nazarı inkâr olunamaz. Denilebilir ki her şeyi hattâ istikbali görüyor. Fakat görerek teşhir ettiği akıbetlere, felâketlere hiç bir çare bulamıyor. Onun kuvveti, ümidi, gözü dahilde değil hep devletlerde. Şu devlet bize bu tekliflerde bulunacak. Öteki devlet bizi himaye etmeyecek, beriki devlete pek güvenilemez. Uzun uzun söylediği fikirlerin, gösterdiği tedbirlerin hiç biri çare değil, hepsi çaresizlik. Fikrinin, lâyihasının hü-lâsası devletlerin her dediklerini yapmak, her tekliflerini kabul etmek. Bir kale böyle teslim olunur.

— Görüyorum ki bu gece anlaşılamayacağız. Vakit ilerliyor, bahis geriliyor. O bahse tekrar başlamayı başka güne bırakarak gitmek için müsaadenizi isteyeceğim.

Mustafa Paşa, Hariciye Nazirini kemal-i hürmetle teşyi ettikten sonra harem büyük kapısından içeri girdi. Kapı itina ile kilitlendikten sonra güzel bir cariye elinde üç mumlu bir şamdan önde gidiyor, Paşa uzun, karanlık bir dehlizden Köprülü, Sokullu vakarıyla yavaş yavaş yürüyerek onu takip ediyordu. Bu genç kızdan intişar eden şuleler²⁶ mazinin derinliğine nüfuz ederek birikmiş senelerin gölgesi altında yürüyen bu ihtiyarın yüzünde zamanın müstehzi bir tebessümü gibi dolaşıyordu**..... kadar nüfuz ederek birikmiş bütün hüznüyle bütün garipliğiyle ufuklarına(?) ve afakına akşamının indiği bu pîri, önünde genç güzel bir kız yolunu tenvir ederek götürdüğünü uzaktan gören bir adam karanlıklarda gezen bir peri mazinin zalâmından alarak aşkın kendi gibi ter ü taze bir sabahına çıkarıyor derdi. Kudret ve azametiyle bütün saltanata hükmeden bu Paşa şafağın ziyasından kaçan bir yarasa gibi aşkın huzur-ı nuruna çıkmaktan korkarak hızlı hızlı adımlarıyla odasının kapısından girmek üzere iken birdenbire durdu. Bu genç kıza gayet yavaş, gizli bir şeyler söylüyor, galiba mazinin bir sırrını istikbale tevdi ediyor ve tabiata emir vermek istiyordu. Tabiat verdiği emre itaat etmiş olacak ki bu güzel ser-firaz da Paşa'yı takip ile odaya girerek kapıyı kapadı.

Mutadı veçhiyle sabah erken kalkan ve içmekte olduğu kahvenin fincanını almak için karşısında²⁵ duran bir küçük halayıkla onun yanındaki kalfaya emir-

** Metnin bu kısmı karalamalarla doludur ve bu iki cümle arasında bağ kurulmadan böylece bırakılmıştır.

ler veren Paşa'nın haremi Haver Hanım, biraz şişmanca, hâlâ pek beyaz olan dişlerini gösteren mütebessim çehresi, tatlı bakan manidar siyah gözleri ve beyaz tenine neşe veren uzun elmas küpeleriyle ellibeş yaşını bir gençlik çağı yapıyordu. Vakıa gençlik kendisinden uzaklaşmıştı, fakat onu büsbütün terketmemişti. Parlak beyaz yüzüyle ara sıra yanaklarında husule gelen kırmızılık, mahirane boyanmış saçlarının uçları altın rengindeki telleriyle gurup etmekte olan bir gençlik güneşi idi.

Üç evlâdı vardı, ikisi erkek, biri kız. Hâlâ vücudundan ayrılmamış gibi kucağına giren, etrafında dolaşan kızı Saim Hanım'ın rikkat ve şefkatle muhabbetine meclûp, yetişmiş iki erkek evlâdıyla kavga ve ceng-i heva ve havadisi içinde büyümüş, bu şerefli anne iki aslan yavrusu gibi mağrur idi. Büyük oğlu Âli Bey, uslu, akıllı, otuz yaşında olduğu halde boynundan eteklerine kadar ilikli setresiyle, uçları kulaklarına değen fesiyile her sabah hulefasından olduğu Amedî-i Divan-ı Hümayun'a devam ediyor; yalnız Hariciye'nin Bab-ı Âli'nin diploması hileleri, bütün muamelelerdeki riyaları, istibdadın yükselmek isteyen her başı eğen emirleri, annesinin bu aslan yavrusunu bir tilki yapıyordu²⁶.

Annesi küçük oğlu Selim (Süleyman) Bey'i de çok seviyor, fakat halinde, etvarında, sözlerinde bir başkalık, içinde hanımefendi olarak bulunduğu muhite uymamazlık gibi şeyler görerak hiç memnun olmuyordu. Bu çocuk mektebini beğenmeyerek çıkmış, annesinin anlamayacağı bir şeyler söylüyordu. O mektepteki dersler, Türk çocuklarını büyültmez diyordu. Bir de onun bir kabahati vardı ki onu herkes ayıplıyordu. O, Kıbrıs mıdır? nedir? Uzak, uzak bir memlekete sürülmüş bir adamın hapishanede yazdıkları şeyleri gece gündüz okuyup ezberliyordu. Hiç hapishanedeki bir adamın yazdığı şeyler okunur mu? Halbuki Selim (Süleyman) Bey onsekiz yaşına geldiği halde hâlâ bu çocukluklardan vazgeçmiyordu. Selim (Süleyman) Bey evdekilerin, arkadaşlarının bu sözleriyle muateb olduğu zaman diyordu ki :

— Hapsedilen o adam mahpus değildir. İstikbal zindana konulmakla hapsedilemez. O, mahpesde hattâ yerin altında olsa yine çıkar. Güneşin çıkmasına kim mâni olabilir? Fikir zincire vurulmakla zaptolunmaz. Zamanı gelince toprakların her yerinden fişkiran bahar gibi inkişafını kim durdurabilir!

O uzak, uzak memleketteki karanlık zindanın demir parmaklıkları arasından çıkarak her tarafa yayılan fikirler büyük bir hapishane olan bir saltanatı esaretten azat etmek esbabını ve ufuklarda sükûn ve sükûnet içinde yeni bir devri, bir mahşeri hazırlıyordu.

İçinde oturanlar elli altmış kişiden az olmayan bu konaklarda²⁷ küçük bir duvar haremle selâmlığı ayırdığı gibi zamanı da hayatı da ikiye bölerdi. Onun için selâmlık ile haremlik birbirine benzemez iki dünya, vadileri, güzergâhları, munsapları başka iki cereyan-ı hayat idi. Yalnız Boğaziçi'ndeki yalıya naklolunurken konaktan sokağa çıkan kızların küre-i arza ait fikirleri aksa-yı memalik ad-

dettikleri o yalıdan, o huduttan ileri gidemezdi. Haftada iki kere gelen bir Fransız hocası Paşa'nın iki mahdumuna o zaman Buffon'dan tarih-i tabiî dersi verirken, duvarın öte tarafında bir hoca hanım, hayretten biraz ağızları açılmış genç kızlara «zümrüd-i anka» kuşunun sergüzeşt-i semavîsini anlatırdı.

Konağın selâmlık dairesine Fransa'dan, nadir olarak İngiltere'den, seyahatin pek güç olduğu o zamanlarda Hint'ten, Semerkant'tan Efgan'dan, İran'dan misafirler gelirdi. Ara sıra Orta Asya ile Garp İstanbul'da buluşurlardı. Her biri memleketinin hicranını, efkâr ve havasını beraber getirirdi. Denilebilir ki Avrupalılar Tanzimat'ın Asyalılar eski vatan aşinalığının davetlileri idi. Duvarın öte tarafına gelen en yaşlı en büyük seyyah ekseriyetle köprüden öte tarafını bilmez ve bir masal gibi işittiği Bağdad'ı dünyanın son hududu zannederdi. Yalnız hoca hanım genç kızlara ders verirken Frengistan'da bir yer varmış ki dünyaya orada biter, orada gurup ederken, güneşin sesi işitildiğini, bir takım gürültüler duyulduğunu söylerdi.

Duvarın öte tarafında selâmlıkta, ağalar, arabacılar, kapıcı, aşçıbaşı, dışarıdan onlara gelen misafirler geceleri kahve ocağında²⁸ toplanır şuradan buradan ve ekseriyetle muharebelerden konuşurlardı. Mütefavîyet yaşlardaki her nesil buldukları muharebeleri hikâye ve ekserinde yara nişaneleri olduğu halde hücumlarını, müdafaalarını mahviyetle ve ırklarına mahsus sükûnet ve meta-netle, bir çeşmeden su içmek, bir çınarın gölgesinde oturmak gibi sade bir şuratte nakleder, hepsi harp ve darptan, maddî kuvvetlerden, maddî çalışmalarından bahsederken duvarın öbür tarafında bir genç kız, yıldızların ihtizazatı işitilecek derece sükûnet içindeki gece yarılarında konağın sofalarında dolaşan bir hayal-i leylîyi severek onun derdi-i aşkıyle verem olurdu.

Şimdi selâmlıkta meyve ağaçları arasından yükselen büyük selvilere nâzır ve zemini tüylü bir Uşak halısı ile ve garptan gelerek yavaş yavaş konaklara girmeğe başlayan alafranga eşyadan birkaç koltuk, bir kanep, ortada onbeşinci Louis zevkine mensup bir masa ile döşenmiş beylerin odasında İzzet Efendi, Arapça hocası Salih Efendi konuşuyor, bahis ediyor, münakaşaya giriyorlardı.

Biraz kısa boylu, favorilerinden ve kısa sakalının ucundan kırışmağa başlamış başı kırkbeş yaşını geçmekte olduğunu gösteren İzzet Efendi tıbbiye mektebinin ileri bir sınıfına kadar gelmiş iken mektebi terkederek çıkmış²⁹ Fransızcası kuvvetli, tıbbiyede tıptan başka şeyler tahsil etmiş, kendi kendine çok okumuş fakat hiç birinde, hiç bir işinde muvaffak olamamış bir adamdı. Denilebilir ki hayatı elinden kaçırmıştı. Halinde, tavrında, biraz perişanlığında hep onu arıyor gibi bir hali vardı. İçine düştüğü hadiseler sarsarı fikirlerini, düşüncelerini, mantığını altüst etmişti. Lâkin bu tarümar olan fikirler, düşünceler, müfekkireler ayrı ayrı yine mevcut, yine kendini gösteriyor. Fakat o kendinin değil, kendinin tasarrufunda hiç değildi. İsteddiği yerde gezer, istediği vakit gelir, en lâzım olduğu zaman bulunmaz, en beklenilmeyen bir vakitte zuhur eder, bun-

ları(?) ele geçiremez, arasında bir rabıta, bir intizam tesis edemezdi. Konağın iltizam ve tavsiyesiyle bir zaman Rusya'nın bir vilâyetinde bir şehbenderliğe tayin olunmuş fakat o memuriyetinde aylarca aylık alamamış, mahallî hükûmetle kavga çıkarmış, en sonra Hariciye Nezareti'ne haber bile vermeyerek memuriyetini terk ile İstanbul'a dönmüştü. Bazı günler sükûti, abus, hiddetli olarak oturur, bütün gün bir şey söylemez, hattâ söylenen sözlere, sorulan suallere bile cevap vermezdi. Ertesi gün ise bir isyan halinde feveran eder, hükûmetin aleyhinde söyler, kendisine cevap verenleri haşlar, bahçeye nâzır odadan başını çıkararak geçen bulutlara söverdi.

Refî Efendi de kırk ile kırkbeş yaşında sarıklı, siyah sakallı bir adamdı. Konağta bir yeri, bir odası vardı. Bu Asyalı nereden gelmişti? Onu kimse pek bilmezdi. Bir Tanrı misafiri! İşte o kadar. Şurası dikkate şayandır ki bu konağa gelerek bazen altı ay bazen bir sene ve daha ziyade kalan bu Asyalı misafirlerin büyük bir ekseriyeti³⁰ o zaman terakkiye doğru süratle yürümeğe başlamış garptan haberdar değildilerse de şarkın irfanına sahip ve malûmatına vakıftılar. Öğrenmesi güç olan Arapçayı, Acemceyi iyi bilirler, o lisanda yazılmış kitapları okur ve anlardı. Bunlar ebediyen kapanmış kitapların bir harfi, geçmiş dağdağların, mahşerlerin, medeniyetlerin yeryüzünde kararsız bir gölgesi gibi dolaşırlardı. Onun için dünya ile alâkalı yoktu. Hakikatin mevcudiyetini görmezler, görseler de yüzlerini çevirirlerdi. Odaları, evleri, hattâ sarayları sevmeyizler, mavi atlaslar giyinmiş semanın altında yamalı hırkalarıyla yatarlar, onların bu halini görenler gece yarılarda yıldızlarla konuştuklarını zannederlerdi.

İzzet Efendi diyordu ki : Düşünün bir kere, bu sabah evden alaca karanlıkta çıktım. Bizim memleketin halet-i ruhiyesi adamı evinde bile oturtmuyor, Refî Efendi!

Süleyman Bey cevap verdi.

— Memleketin değil, biz insanların halet-i ruhiyesi deyin.

— Hiç öyle değil, siz çocuksunuz anlayamazsınız.

— Siz yaşta ilerledikçe herşeyi çocuk yahut çocukça görüyorsunuz.

İzzet Efendi yine Refî Efendi'ye hitap ediyordu :

— ³¹Dün refika benim başucumda duran iki Fransızca kitabı Perşembe akşamı Cuma gecesi olduğu için odada bulunması günahdır diye kaldırıp aralıkta tahta rafın üzerine koymuş. Şimdi hiddetle bağıriyordu. Hem de kimlerin kitabı biliyor musun? Voltaire ve Newton aleyhüsselâtü vesselâm efendilerimizin kitapları!... Bunlar birer resülün kitabı değil midir? Sen söyle!

Uzakta oturan Arapça hocası Salih Efendi'(nin) arasına kırlar serpilmiş siyah sakalı, uzunca burnu, taassubun metin bir kalesi gibi görünen alınının kalın kemikleri altında derinleşmiş gözleri çukurda parlayan ateş böceği gibi yanıyordu. Birdenbire söze karıştı.

— İzzet Efendi, İzzet Efendi. Senin bu sözlerin bir küfürdür, dedi.

— Öyledir. Sizin için asırlardan beri yükselmek isteyen her fikir, aydınlığıyla istikbali gösteren her zekâ, terakkiye giden her yol bir küfürdür.

— Çok söylenip durma! Şimdi şeyhülislâm kapısına gider, seni tekfir eden bir fetva alır getiririm.

O devirde din namına edilen hücumlara karşı gelmenin güç olduğunu bilen Refî Efendi araya girmek lüzumunu hissetti.

— İzzet Efendi, nedir bu hiddet, nedir bu ateş? Sen bir avuç toprak olduğunu bilmiyor musun? Hazret-i Âdem babamızın ateşten değil, topraktan çıktığını unutuyorsun.

— Olsun volkan da topraktan çıkar³². İzzet Efendi'nin demin sert bir tavır ile hitabını Selim (Süleyman) Bey fazla itina eylediği haysiyetine bir tecaviüz addelediği için gülerak fakat biraz kaba bir lisanla :

— Refî Efendi, sen bizim sevdiğimiz bu ateş böceğini biraz bahçede gezdir. Orada parlar söner. Sonra sükûnet bulur, rahat eder, dedi.

Refî Efendi ile İzzet Efendi birlikte üst kattan bahçeye inen bir merdivenin başında durdular. İşte bahar orada. Bahar ile aralarında bir iki basamak vardı. O bir iki basamak onları konaktan bir başka iklime, bir diyar-ı bahara isal etti. Bahar İzzet Efendi ile Refî Efendi'yi yani yolunu şaşırılmış bir hayat ile şarkın bir kalenderini hüsn-i kabul ederek onlara yeşil yer gösterdi.

32

<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	
<p>بجز آنکه در این کتاب در بعضی از مواضع خطای کاتب برآمده است و بعضی از کلمات را در بعضی مواضع کتوبه کرده است</p>	